

**ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ
«НАЦІОНАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ СПРИЯННЯ РОЗВИТКУ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ
НА 2016-2020 РОКИ»**

Анотація

В аналітичній записці аналізується стан виконання у 2016 році «Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки». Визначено та охарактеризовано основні тенденції у державному сприянні розвитку та інституалізації громадянського суспільства в Україні. При цьому вказано на проблеми, які перешкоджають реалізації громадських ініціатив та діяльності громадських об'єднань. Запропоновано рекомендації органам влади щодо удосконалення вироблення та реалізації державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні.

**ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ
«НАЦІОНАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ СПРИЯННЯ РОЗВИТКУ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ
НА 2016-2020 РОКИ»**

*Загальна характеристика існуючих умов реалізації у 2016 р.
державної політики сприяння розвитку в Україні громадянського
суспільства*

Розробка нової державної Стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні (далі – Стратегія) стала закономірним результатом реагування Української держави на основні тенденції та проблеми його розвитку після Революції Гідності, зростання впливу організованої громадськості на різні сфери життєдіяльності^{*}. Крім того, ухвалення нової

^{*} Попередній відповідного спрямування документ – «Стратегія державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» – була затверджена Указом Президента України від 12 березня

Стратегії було об'єктивно зумовлено внутрішньополітичними змінами в країні та її міжнародного становища: початок російської агресії, оновлення кадрового корпусу органів державної влади внаслідок позачергових президентських і парламентських виборів у 2014 р., проведення місцевих виборів у 2015 р. та низки реформ, зокрема реформи поліції, створення антикорупційних органів, проведення люстрації та декомунізації.

Так, початкові позитивні зрушення в системі правоохоронних органів характеризує створення поліції у досить стислі строки на задекларованих нових принципах і підходах. Представникам громадських, правозахисних організацій та засобам масової інформації була надана можливість впливати на якість кадрової політики в Міністерстві внутрішніх справ України, а саме: брати безпосередню участь в спеціальних комісіях та процедурі атестування (переатестації) працівників поліції [33]. Також необхідно відмітити, що без тиску громадських організацій не були б побудовані нині діючі антикорупційні структури. Значну роль відіграла участь громадськості в конкурсних комісіях по відборі кандидатів в ці структури, що має сприяти прозорій та незалежній роботі новостворених інституцій.

Перспективним можна вважати проведення у 2016 р. інтернет-голосування за кандидатів до Ради громадського контролю при Національному антикорупційному бюро України, що забезпечило відкритість та прозорість процедури, у тому числі порядку голосування, оформлення протоколів за його результатами [34].

Як свідчить світова практика, розвиток демократичної держави передбачає побудову її відносин з громадянським суспільством на партнерських засадах. У цьому контексті йдеться про створення інституційно-організаційних, фінансових, правових, морально-етичних та інших можливостей, що мають трансформуватись у відповідні форми співпраці та механізми впливу громадськості на державну владу та систему

місцевого самоврядування в Україні, а також про забезпечення спільної відповідальності за стан справ на центральному та місцевому рівнях.

Ухвалення Указом Президента України від 26 лютого 2016 р. № 68/2016 «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки стало переконливим визнанням з боку правлячого класу посилення впливу громадянського суспільства на соціально-політичні процеси, тенденції до спроможності громадського сектору в ініціюванні нагальних реформ, діалогу з владою з гострих питань сьогодення.

Безумовною перевагою нової Стратегії є її відкритий характер – за результатами моніторингу та оцінки її реалізації передбачена можливість внесення пропозицій щодо подальшої актуалізації основних положень цього документу. Відкритість та прозорість реалізації Стратегії забезпечує інформування громадськості про хід її реалізації на веб-сайті Офіційного інтернет-представництва Президента України, а також її інформування про стан виконання щорічних планів заходів щодо реалізації Стратегії місцевими органами виконавчої влади на їх офіційних веб-сайтах.

Завдання, передбачені Стратегією, можуть бути виконані лише за умови взаємовигідної та рівноправної співпраці між органів державної влади та органів місцевого самоврядування з організаціями громадянського суспільства (далі – ОГС). Саме з цією метою – сформувати своєрідний майданчик для комунікації між громадським сектором, з однієї сторони, та органами державної влади та органами місцевого самоврядування, з іншої, – було створено Координаційну раду сприяння розвитку громадянського суспільства (далі – Координаційна рада) як консультативно-дорадчого органу при Президентові України, співголовами якої призначено Віце-прем'єр-міністра України – Міністра регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України і заступника Глави Адміністрації Президента України [6]. Також на Координаційну раду покладено методичне забезпечення, моніторинг та оцінка реалізації Стратегії.

Серед першочергових завдань для реалізації Стратегії було визначено розроблення та затвердження щорічних планів проведення відповідних заходів з визначенням механізмів (нормативно-правові, організаційні, фінансові та ін.) втілення основних напрямів і завдань Стратегії. Втім, Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів на 2016 рік з реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки» (№ 802-р.) з'явилося тільки 2 листопада 2016 р. [24]. Затримка сталася також із затвердженням персонального складу Координаційної ради, що мало відбутися у трьохмісячний термін (відповідно до Указу Президента України від 26 лютого 2016 р.).

4 листопада 2016 р. Президент України своїм Указом «Питання Координаційної ради сприяння розвитку громадянського суспільства» затвердив Положення про Координаційну раду та її персональний склад [12]. До складу Координаційної ради увійшли представники ОГС, наукових установ, керівництво деяких центральних органів виконавчої влади. Склад Ради є достатньо збалансованим з огляду на представництво як ОГС, так і владних структур. При цьому представники громадськості становлять 64% від загальної кількості членів Ради (в Стратегії вказано, що достатньо й половини членів Ради, які є представниками ОГС).

Запізніле прийняття вищезгаданих документів та затягування з узгодженням Плану заходів на 2016 рік щодо реалізації Стратегії позначилося на коротких термінах та заходах, які повинні реалізуватися у цьому році Міністерством юстиції разом з Міністерством соціальної політики, Міністерством регіонального розвитку та житлово-комунального господарства і Міністерством молоді та спорту України, які, у свою чергу, мають подати у місячний строк (грудень 2016 р.) Кабінетові Міністрів України пропозиції щодо визначення в системі центральних органів виконавчої влади органу, уповноваженого координувати виконання щорічних планів заходів з реалізації Стратегії.

Відповідно до зазначеного вище Указу Президента України від 26 лютого 2016 р. **реалізацію Стратегії на регіональному та місцевому рівнях доручено обласним державним адміністраціям** [6]. У цьому контексті варто зробити акцент на тому, що на сьогодні з громадським сектором узгоджено питання створення координаційних рад сприяння розвитку громадянського суспільства при обласних держадміністраціях, складання щорічних регіональних планів заходів щодо реалізації Стратегії.

Проблемним для ОГС залишається перехід від зосередження винятково на «внутрішній» діяльності (проведення моніторингів розвитку ситуації в Україні, розбудови національної мережі ОГС та практичної їх взаємодії з органами влади, участь ОГС у законотворчій та нормотворчій діяльності, проведення тренінгів з громадським активом з підвищення спроможності ОГС тощо) до цілеспрямованої системної взаємодії та ефективного співробітництва із органами державної влади.

Водночас, вважаємо за необхідне вказати на низку позитивних тенденцій (подані у II розділі аналітичної доповіді), які свідчать про посилення взаємодії представників та структур громадянського суспільства з органами державної влади та їх участі в різних форматах – в роботі спільних робочих групах, консультативно-дорадчих органах, проведенні консультацій з представниками органів виконавчої влади та ін.

Особливості реалізації стратегічних напрямів державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в сучасній Україні.

Стратегією визначено чотири основні напрями її реалізації:

- створення сприятливих умов для формування та інституційного розвитку ОГС;
- забезпечення ефективних процедур участі громадськості під час формування та реалізації державної, регіональної політики, вирішення питань місцевого значення;
- стимулювання участі ОГС в соціально-економічному розвитку України;

- створення сприятливих умов для міжсекторальної співпраці.

Перший напрямок – створення сприятливих умов для формування та інституційного розвитку ОГС – передбачає, насамперед, удосконалення нормативно-правового забезпечення цих процесів.

Важливим кроком для вирішення поставлених завдань щодо удосконалення процедур інституціалізації ОГС стало прийняття Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» від 26 листопада 2015 р. № 677-VIII, який регулює питання реєстрації всіх громадських об'єднань [21].

Згідно із цим Законом спрощено реєстраційні процедури, зокрема щодо створення та ліквідації відокремлених підрозділів ОГС, скорочено час реєстрації (для громадських об'єднань – до 3-х робочих днів, для благодійних організацій – до одного робочого дня), встановлено безкоштовне здійснення реєстрації громадських та благодійних організацій, передбачено подання ОГС реєстраційних документів до «єдиного вікна», можливість їх подання в електронному вигляді. Ключове нововведення цього законодавчого документу – створення Єдиного державного реєстру юридичних, фізичних осіб-підприємців та громадських об'єднань з метою спрощення процедур та оптимізації отримання адміністративних послуг. При цьому заявник має право одночасно із заявою про державну реєстрацію юридичної особи подати заяву про обрання нею спрощеної системи оподаткування та/або заяву про включення до Реєстру неприбуткових установ та організацій, що формується Державною фіскальною службою України.

Варто зауважити, що всі неприбуткові установи та організації, згідно зі змінами до Податкового кодексу України, які були внесені у липні 2015 р., зобов'язані до 1 січня 2017 р. переглянути та, у разі необхідності, привести свої установчі документи у відповідність до його вимог, аби не бути виключеними з Реєстру неприбуткових організацій та установ, не сплачувати податок на прибуток з 1 січня 2017 р.

Суттєві спрощення процедури отримання статусу неприбутковості для громадських об'єднань відбулися внаслідок ухвалення Постанови Кабінету Міністрів України від 13 липня 2016 р. № 440 «Про затвердження Порядку ведення Реєстру неприбуткових установ та організацій, включення неприбуткових підприємств, установ та організацій до Реєстру та виключення з Реєстру» [26].

Практичній реалізації Стратегії послуговує й прийняття Верховною Радою України (6 жовтня 2016 р.) наступних законів:

– Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення державної реєстрації прав на нерухоме майно та захисту прав власності» (№ 1666-VIII) [15].

– Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо уточнення окремих положень про оподаткування неприбуткових організацій», які вирішують низку проблем зі збереженням релігійними організаціями свого неприбуткового статусу (№ 1667-VIII; набув чинності з 11 листопада 2016 р.) [18]. Відтепер доходи релігійних організацій можуть використовуватися для здійснення неприбуткової (благодійної) діяльності – надання гуманітарної допомоги, благодійна діяльність, як прояв милосердя і благочинності – волонтерська діяльність. Крайній термін перереєстрації статутів релігійних організацій подовжено на рік – до 1 січня 2018 р.

Низку сприятливих умов для функціонування ОГС та поширення благодійної діяльності передбачено законопроектом «Щодо покращення інвестиційного клімату в Україні», зареєстрованого 7 листопада 2016 р. № 5368.

Позитивних змін зазнало також законодавство щодо юридичних та фізичних осіб, які надають благодійну допомогу. Так, у жовтні 2016 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо створення сприятливих умов для впровадження благодійних телекомунікаційних повідомлень» (№ 1664-VIII), за яким

скасовується збір на обов'язкове державне пенсійне страхування для послуг з відправлення благодійних текстових повідомлень. Закон визначає, що операції оператора телекомунікацій із перерахування коштів на добродійну діяльність за текстовими повідомленнями не вважаються фінансовими [14]. Таким чином, вводиться поняття «благодійне телекомунікаційне повідомлення» та запроваджується збір благодійних пожертв операторами телекомунікацій серед абонентів виключно за наявності згоди оператора та укладення ним договору із обраною неприбутковою організацією. Також варто вказати на прийняття українськими законодавцями 6 жовтня 2016 р. Закону України «Про внесення змін до Податкового Кодексу України щодо створення сприятливих умов для впровадження благодійних телекомунікаційних повідомлень» (№ 1665-VIII), який звільняє благодійні телекомунікаційні повідомлення від податків та вносить відповідні зміни до Податкового кодексу [17].

Згідно із Планом заходів на 2016 р. з реалізації Стратегії, Уряд України запланував вдосконалити до кінця 2016 р. законодавство щодо самоорганізації населення [24]. Зокрема, передбачено забезпечення супроводження у Верховній Раді України проектів законів України «Про органи самоорганізації населення» (№ 2466) [30] та «Про загальні збори (конференції) членів територіальної громади за місцем проживання» (№ 2467) [22]. Прийняття відповідних законів України спрощує процедуру створення та розширює можливості впливу органів самоорганізації населення на розвиток територіальних громад, загалом надає децентралізації необхідний поштовх «знизу», адже чинне законодавство поки що не врегульовує аспект спільного та легітимного вирішення органами самоорганізації населення важливих питань забезпечення їхньої життєдіяльності.

Виходячи з необхідності уточнення змісту документів, необхідних для реєстрації статуту, строків та установ, через які здійснюється відповідна реєстрація, у 2016 р. Кабінетом Міністрів України були внесені зміни до

«Положення про державну реєстрацію статутів територіальних громад» (Постанова Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 р. № 553) [25].

Особливий акцент у Стратегії зроблено на необхідності вироблення ефективних та прозорих процедур фінансової підтримки ОГС. Так, у Плані заходів реалізації Стратегії на 2016 р. передбачено проведення центральними органами виконавчої влади спільно з ОГС просвітницько-роз'яснювальних заходів для місцевих органів виконавчої влади щодо роз'яснення процедури організації конкурсу програм, (проектів, заходів), розроблених ОГС, для виконання яких надаватиметься державна фінансова підтримка, що здійснюється відповідно до змін, внесених Постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2016 р. № 194 до урядової постанови від 12 жовтня 2011 р. № 1049 [19]. Так до Порядку реалізації програм, проектів та проведення заходів державної політики у молодіжній сфері, затвердженого Наказом Міністерства молоді та спорту України від 3 березня 2016 р. № 808, включено календарний план реалізації заходів, перелік витрат, визначено умови та вказано на особливості проведення конкурсів і проектів ОГС [27].

Державні програми, які реалізує Міністерство молоді та спорту України та за якими громадські об'єднання сьогодні отримують фінансову підтримку: «Фінансова підтримка громадських організацій інвалідів і ветеранів», «Фінансова підтримка громадських організацій фізкультурно-спортивного спрямування», «Здійснення заходів державної політики з питань молоді та державна підтримка молодіжних та дитячих громадських організацій».

Окремі положення у чинному законодавстві присвячені фінансовій підтримці громадських організацій інвалідів, ветеранів та учасників Антитерористичної операції: у 2016 р. держава виділила на потреби цих організацій 77012,5 млн. грн. З них понад 57 млн. грн. – всеукраїнським об'єднанням та спілкам людей з інвалідністю. Загалом у 2016 р. фінансову підтримку від держави планувалося надати 26 громадським організаціям – Українському товариству сліпих, Українському товариству глухих, «Союзу

організацій інвалідів України», «Національній Асамблеї інвалідів України» та ін., решту коштів – розподілити між організаціями ветеранів та учасників АТО [36].

Показовим прикладом фінансової підтримки ОГС з місцевих бюджетів може послугувати затвердження Київською міською радою 11 лютого 2016 р. міської цільової програми «Соціальне партнерство» (строки її реалізації – 2016-2018 рр.) за такими напрямками: «Надання, на умовах відбору, фінансової допомоги громадським організаціям, діяльність яких має соціальну спрямованість, на реалізацію заходів соціального захисту ветеранів, інвалідів та осіб, які потребують соціальної підтримки», «Надання соціальних послуг та проведення соціальних заходів громадськими організаціями, діяльність яких має соціальну спрямованість», «Проведення загальноміських соціальних заходів до державних свят та визначних дат» [23].

На думку громадських експертів, дієвими інструментами конструктивного впливу громадськості на стан справ в територіальній громаді повинні стати органи самоорганізації населення – сільські, селищні, квартальні комітети, комітети мікрорайонів, будинкові та інші комітети, що створюються за ініціативою мешканців, загальні збори мешканців за місцем проживання, місцеві референдуми [4]. Втім, чинне законодавство поки що не дає громадянам можливості ефективно користуватися цими інструментами, а повільні кроки органів влади з проведення системних реформ доповнюються відсутністю у громадян впевненості щодо власної спроможності впливу на їх діяльність.

Другий стратегічний напрям Стратегії – сприяння участі громадськості у формуванні та реалізації державної, регіональної політики, вирішенні питань місцевого значення – передбачає забезпечення супроводження Кабінетом Міністрів України у Верховній Раді України законопроектів «Про місцевий референдум» (№ 2145а-2) [29], «Про гарантії

свободи мирних зібрань» (№ 3587) [20], «Про загальні збори (конференції) членів територіальної громади за місцем проживання» (№ 2467) [22].

Вважаємо за необхідне наголосити на актуальних положеннях законопроекту «Про гарантії свободи мирних зібрань», якими є: заборона дискримінації, запровадження додаткових механізмів подання та розгляду звернень громадян (вимог, резолюцій, пропозицій). Передбачається, що «у разі отримання під час проведення мирного зібрання чи після його завершення резолюцій, вимог та інших звернень відповідний державний орган, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування забезпечує їх розгляд, у тому числі за участю організатора мирного зібрання та/чи його уповноважених представників. Відповідь за результатами розгляду надається організатору мирного зібрання протягом 5 днів, якщо порушене питання не потребує додаткового вивчення, а в разі потреби додаткового вивчення – протягом 15 днів». Фактично, ця норма надає додатковий стимул для діалогу з представниками органів державної влади, пропонує коротші строки їх розгляду, аніж це передбачено Законом України «Про звернення громадян» [28].

Сприятиме розвитку демократії участі на місцях впровадження новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема особливої форми електронного звернення до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України та органів місцевого самоврядування – електронної петиції [16].

На порядку денному також стоїть питання унормування на законодавчому рівні порядку проведення публічних консультацій.

Розроблений в рамках проекту «Вдосконалення інституційної спроможності Уряду України та громадянського суспільства для ефективної співпраці у процесах прийняття рішень», який реалізує Офіс Координатора проектів ОБСЄ в Україні спільно з Секретаріатом Кабінету Міністрів України, законопроект України «Про публічні консультації» визначає порядок їх проведення під час розробки та прийняття рішень органами влади

з метою врахування та узгодження позицій усіх зацікавлених осіб. Законопроект передбачає обов'язкові електронні консультації та публічні обговорення, які проводяться додатково до електронних консультацій [3]. Подання законопроекту для подальшого його обговорення в комітетах Верховної Ради України заплановано на січень 2017 р.

Третій напрямок у реалізації Стратегії – стимулювання участі ОГС в соціально-економічному розвитку України – є найменш законодавчо пророблений.

На 2016 р. було заплановано проведення дослідження профільними міністерствами (Міністерство економічного розвитку і торгівлі, Міністерство соціальної політики, Міністерство фінансів) кращих практик взаємодії бізнесу та ОГС з подальшим поданням до Уряду України пропозицій стосовно внесення до законодавчих актів змін щодо визначення та впровадження механізмів державної підтримки соціальної відповідальності бізнесу. Водночас, в Україні діє чимало недержавних громадських і благодійних організацій, які допомагають найуразливішим категоріям населення: інвалідам, літнім людям, невиліковно хворим, дітям-сиротам, неблагополучним сім'ям. На думку громадських експертів, «неурядовим організаціям може по праву належати провідна функція у наданні соціальних послуг на рівні громади» [8].

У такому разі варто зазначити, що у країнах розвиненої демократії громадянське суспільство є рівноправним партнером держави та бізнесу у вирішенні соціальних і суспільних проблем. При цьому саме держава бере на себе зобов'язання створити сприятливі правові умови для діяльності неурядових організацій, що належним чином послуговує наданню ними соціальних послуг. Наприклад, у країнах Євросоюзу 40-60 % від загального доходу ОГС становить державне фінансування, у Німеччині неурядові організації надають 60 % гарантованих державою соціальних послуг [8]. Натомість, в Україні фінансову підтримку ОГС в основному надають

міжнародні донори, невелика частка їх фінансування припадає на приватний бізнес.

Останнім часом позитивні зрушення (зі зміною «правил гри») сталися в системі державних закупівель, багато в чому обумовлені виведенням їх в електронний формат, доступний для громадського контролю (запровадження системи ProZorro). Планом пріоритетних дій Уряду України передбачено переведення всіх публічних закупівель, що регулюються відповідним законодавством, в електронну систему ProZorro з 1 січня 2017 р.; поставлено завдання, що безпосередньо стосується контрольної функції громадянського суспільства: «Для суттєвого посилення громадського контролю за закупівлями розробити методику ризик-менеджменту процедур закупівлі та створити умови для побудови системи он-лайн моніторингу закупівель» [13].

Актуальним й найгострішим для українських громадян, особливо для вимушених переселенців, є питання працевлаштування. Цілеспрямовано займаються його вирішенням низка ОГС, зокрема громадські організації «Центр Зайнятості Вільних Людей» та «Для спільної справи». До вирішення проблеми працевлаштування для цільової аудиторії підключилися й міжнародні неурядові організації. Так, за підтримки ПРООН в Україні реалізується «Програма розвитку підприємництва та самозайнятості внутрішньо переміщених осіб». Міжнародна неурядова організація «Всесвітня єврейська допомога» надає фінансову підтримку в реалізації проектів «Розвиток жіночого підприємництва в Україні», а також «Працевлаштування через підприємництво», який зорієнтований на мешканців Київської області, зацікавлених у відкритті та розвитку власної справи.

Загалом варто вказати на те, що громадські ініціативи та об'єднання сьогодні активізували свою діяльність щодо мобілізації громадян довкола соціально-економічних питань, що сприятиме здійсненню ними громадського впливу на процеси розроблення та прийняття державно-

управлінських рішень, має змусити існуючі профспілки посилити співпрацю з ОГС, актуалізує завдання оптимізації соціального діалогу з цих питань.

До цього варто додати, що відповідно до статей 469-470 Угоди про Асоціацію Україна – ЄС в листопаді 2014 р. було створено Платформу громадянського суспільства, яка складається з представників громадських організацій, асоціацій роботодавців та профспілкових об'єднань як з України, так і ЄС. Угодою також передбачено зміну підходів до стосунків між профспілками, роботодавцями, неурядовими організаціями та державою у вирішенні соціально-економічних проблем України [33].

Четвертий напрямок – створення сприятливих умов для міжсекторальної співпраці.

Чітко простежується тенденція до вироблення та реалізації спільних громадських ініціатив з різних напрямів (благодійні, волонтерські, правозахисні, медійні та ін. ініціативи) із залученням широкого кола учасників – представників громадських організацій, зокрема правозахисних, громадських експертів, наукових установ, недержавних науково-дослідницьких та аналітичних структур та ін. учасників. Сьогодні не лише правозахисні громадські організації, а й благодійні, медійні та інші організації почали відігравати важливу роль у виявленні проблем із дотриманням прав людини, наданні громадянам правової допомоги, оприлюдненні результатів громадських розслідувань.

Громадський контроль дедалі більше охоплює проблемні питання будь-яких правових відносин, включається у здійснення експертиз проектів нормативно-правових актів, вироблення та надання законодавчих пропозицій та рекомендацій. При цьому Планом заходів на 2016 р. з реалізації Стратегії передбачено проведення широкомасштабної інформаційної кампанії зі сприяння органами місцевого самоврядування доступу громадян до безоплатної первинної правової допомоги, а також щодо утворення бюро правової допомоги як структурного підрозділу місцевих центрів з

надання безоплатної правової допомоги в районах та містах обласного значення.

Одним із важливіших завдань у створенні сприятливих умов для міжсекторальної співпраці Стратегією визначено запобігання і протидія шахрайству та іншим зловживанням у сфері надання благодійної допомоги. Втім, дотепер народні депутати України не прийняли законопроект «Про внесення змін до деяких законів України щодо протидії зловживанням у сфері благодійництва», зареєстрований у Верховній Раді 2 жовтня 2015 р. та внесений до порядку денного п'ятої сесії Верховної Ради України її постановою від 1 листопада 2016 р. № 1707-VIII. Цим документом за шахрайство під виглядом благодійності передбачено штраф від 50 неоподаткованих мінімумів, виправні роботи, а також термін ув'язнення до 12 років з конфіскацією майна [32].

Важливим завданням реалізації Стратегії визначено й підтримку волонтерства в Україні. Видається неможливим визначити реальний кількісний склад учасників благодійницького та волонтерського рухів через постійне їхнє поповнення, небажання окремих громадських організацій відповідного спрямування афішувати свою діяльність. Проте саме гнучкі форми діяльності цих ОГС позитивно вплинули на своєчасність та якість надання волонтерських послуг та благодійної допомоги й виявилися на практиці найбільш продуктивними.

Подальша розбудова Української держави, як і громадянського суспільства в Україні, актуалізує завдання впровадження громадянської освіти, зокрема шляхом розширення у навчальних програмах загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладів курсів і тем з проблематики громадянського суспільства. Водночас вже є позитивний досвід такої діяльності. Так, у рамках реалізації громадською організацією «Вчителі за демократію та партнерство» освітнього проекту «Враховуй різницю» з вересня 2016 р. у 750 школах в 10 областях України запроваджено навчальну дисципліну для учнів 10-11 класів (за їх вибором) «Кроки до

порозуміння». Реалізація цього проекту сприятиме подоланню стереотипів в сучасних умовах та ефективному опрацюванню інформації [35].

На створення сприятливих умов для міжсекторальної співпраці спрямоване й упровадження в Україні партиципаторного бюджету (бюджету участі) – важливого інструменту прямої, електронної демократії, формування культури самоврядування та участі населення міста в процесі управління міськими фінансами. Така практика використовується у багатьох країнах світу, дає громадянам можливість брати участь у розподілі частини бюджетних коштів міста шляхом подання власних проектів та прямого голосування для визначення найкращих проектів. Результати цього голосування мають пряму дію, незалежно від волі чиновників та депутатів. Бюджет участі за підтримки міжнародних неурядових організацій вже працює у Львові, Києві, Чернівцях, Рівному, Тернополі, Мелітополі, Хмельницькому, Краматорську, Бердянську.

Успішним досвідом співпраці місцевих адміністрацій і громадських організацій можна вважати спільне вироблення та реалізацію проектів і програм розвитку громадянського суспільства у деяких регіонах, що дало змогу частково подолати взаємне відчуження. Склалася практика виділення окремих коштів з місцевих бюджетів для проведення консультацій з громадськістю, спільного навчання представників громадськості та органів влади щодо використання різних механізмів (інструментів) взаємодії з вирішення нагальних проблем життєдіяльності регіону (територіальної громади). Вагомим здобутком стала поява в регіонах України нових ресурсів для підтримки громадських організацій на конкурсних засадах за рахунок бюджетних коштів. Йдеться про проведення громадськими організаціями аналітичних досліджень, моніторинрів розвитку ситуації в регіоні за рахунок бюджетних коштів з подальшим поданням отриманих результатів місцевим органам державної влади їх.

Проблемні аспекти впровадження Стратегії

Незважаючи на позитивні тенденції у розвитку громадянського суспільства в Україні за сучасної доби, маємо констатувати, що потенціал взаємодії органів державної влади та ОГС лише частково використовується у впровадженні нагальних суспільних змін та ефективного врядування, розв'язанні політичних, соціально-економічних та гуманітарних проблем.

Попри створену нормативно-правову базу для широкої участі громадськості у прийнятті державно-управлінських рішень, реальна зацікавленість та готовність до ефективної співпраці подекуди виявляється слабкою як на рівні органів державної влади, так і громадських об'єднань та підприємницького середовища.

Штучні бар'єри для реалізації громадських ініціатив, утворення та діяльності ОГС, розгляду та врахування органами державної влади та органами місцевого самоврядування пропозицій громадського сектору створює, насамперед, недосконалість чинного законодавства.

Так, попри прогресивний характер Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» від 26 листопада 2015 р. № 677-VIII [21] варто вказати на певні проблеми з його практичною реалізацією.

Зокрема, Міністерство юстиції України не змогло вчасно розробити всю необхідну для реєстрації громадських об'єднань підзаконну нормативну базу та організувати належним чином роботу державних реєстраторів. Внаслідок цього **на початку 2016 р. фіксувалися грубі порушення строків реєстрації, висування до заявників додаткових вимог, подекуди взагалі немотивовані відмови у прийнятті документів** [33].

Серед інших причин – ліквідація 586 територіальних органів Міністерства юстиції на районному та міському рівнях відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про реформування територіальних органів Міністерства юстиції та розвиток системи надання безоплатної правової допомоги» від 11 лютого 2016 р. № 99 [31]. Фактично, з 1 травня 2016 р. реєстрація громадських об'єднань відбувається тільки в обласних

управліннях юстиції, які фізично не можуть впоратися з таким значним зростанням обсягу роботи. Водночас, цією Постановою передбачено утворення 428 бюро правової допомоги в місцевих центрах з надання безоплатної вторинної правової допомоги, які забезпечуватимуть громадян правовим захистом та надаватимуть доступ до он-лайн послуг Міністерства юстиції України.

У контексті вищезазначеного зробимо акцент на тому, що існуюче законодавство дозволяє перевести прийняття документів щодо реєстрації громадських об'єднань до новостворених Центрів надання адміністративних послуг (ЦНАП). Проте Міністерство юстиції України не встигло забезпечити належне здійснення цієї процедури. Станом на кінець 2016 р. відбувалося поступове включення їх у процес реєстрації громадських організацій, що засвідчує діяльність ЦНАПів у Києві та Харкові.

З огляду на той факт, що в Україні зареєстровано понад 235 тис. неприбуткових організацій, не можна виключати виникнення справжнього колапсу з перереєстрацією громадських об'єднань, а також зрив термінів її проведення.

Вирішити проблему, обумовлену порушенням термінів та порядку реєстрації громадських об'єднань, впливом адміністративного ресурсу, можна було б через впровадження процедури подання документів в електронній формі або за принципом «єдиного вікна» для отримання статусу неприбутковості одночасно з реєстрацією громадського об'єднання. До цього варто додати, що чинним законодавством передбачено, що електронний спосіб подачі документів буде впроваджений з 1 січня 2017 р. На сьогодні, за оприлюдненої у ЗМІ інформацією, в Міністерстві юстиції України триває робота з вирішення цього питання [7].

Не менш гострою за попередню залишається наступна **проблема в розвитку ОГС – обмеженість фінансових ресурсів.**

Законом України «Про громадські об'єднання» (№ 5026-VI від 22 червня 2012 р.) визначено, що громадські організації зі статусом

юридичної особи мають право на фінансову підтримку за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів і зобов'язані подавати та оприлюднювати звіти про використання цих коштів.

Втім, маємо констатувати, що державне фінансування громадських організацій в Україні залишається формальним й непрозорим, не врегульовано процедури надання державних грантів, відсутнє довгострокове державне фінансування, невирішеним на державному рівні залишається питання щодо створення Національного Фонду розвитку громадянського суспільства. Реалізацію розроблених ОГС програм (проектів, заходів) ускладнюють надмірно короткі строки, протягом яких надається державна фінансова підтримка їхньої діяльності, необґрунтовані обмеження на витрати, фінансування програм, проектів та заходів ОГС за рахунок бюджетних коштів.

Серед механізмів державної підтримки ОГС варто відзначити *субсидіювання* на статутну діяльність громадських організацій (як механізм державної підтримки передбачає безоплатне або на пільгових умовах надання матеріальних засобів – приміщення, обладнання, створення пільгових умов для оренди приміщень або земельної ділянки). Хоча субсидії надаються ОГС за визначеними державою критеріями, фактично їх отримують, як свідчить практика, одні й ті ж самі громадські об'єднання: всеукраїнські громадські організації інвалідів, ветеранів, всеукраїнські молодіжні організації. Тож існуючі процедури розподілу державних субсидій серед ОГС та нинішнє їхнє цільове призначення не сприяють послабленню гостроти соціальних проблем, над вирішення яких працює громадських активістів інших, крім вказаних вище, громадських об'єднань [1].

Потребує свого вирішення й питання щодо організації державних замовлень недержавним науково-дослідним та аналітичним структурам (центрам, фондам), а саме: щодо цільової фінансової підтримки (субсидіювання) діяльності, спрямованої на виконання державних замовлень з розроблення (в рамках сприяння процесам державотворення та розбудови

громадянського суспільства) концептуальних засад державної політики, проектів нормативно-правових актів, інформування громадськості, здійснення соціологічних опитувань тощо.

Отже, надання органами державної влади фінансової підтримки реально діючим в сучасній Україні громадським об'єднанням є незадовільною. Тому, організованій, зокрема експертній, громадськості доводиться самотійно шукати та залучати фінансові ресурси для реалізації статутної діяльності, виконання програм (реалізації проектів, заходів). Здебільшого українським ОГС надають фінансову підтримку зарубіжні неурядові організації (спонсорська допомога).

Спільна думка з цього питання як представників державних науково-дослідницьких установ, так і громадських експертів така: державне фінансування на конкурсних засадах програм (проектів, заходів) ОГС має поєднуватися зі створенням спеціальних фондів та їх залучення до зарубіжних джерел фінансування у рамках реалізації відповідних програм та проектів співробітництва міжнародних неурядових організацій та представництв іноземних держав з ОГС України [33].

Через недостатню прозорість діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, забюрократизовані процедури їх взаємовідносин з ОГС, низький рівень взаємної довіри малоефективною залишається їх співпраця з вирішення нагальних проблем життєдіяльності регіону (територіальної громади).

Також, **однією з ключових проблем залишається належне забезпечення прозорості та відкритості для громадськості судових процесів притягнення до відповідальності посадових осіб, винних у порушеннях прав людини, корупційних діях, зраді національних інтересів України** [33]. Намагаючись вплинути на кадрові призначення в місцеві органи влади, ОГС сьогодні періодично вдаються до суспільного розголосу у ЗМІ та соціальних мережах, що здебільшого сприяє усуненню

чиновника від займаної посади та призначенню на державну посаду їх представників.

Надзвичайно дієвою й затребуваною, що засвідчує світова практика сучасного демократичного управління, є залучення до громадського контролю за процесом державного управління консультативно-дорадчих органів при органах державної влади [2]. Водночас, рівень ефективності їх роботи, як і реалізації Стратегії загалом, знижує затягування в часі процесу їх формування. Маємо також констатувати й негативні прецеденти використання громадських рад в інтересах окремих посадових осіб, що суперечить їх функціональному призначенню та дискредитує такий формат взаємодії. Все це актуалізує завдання вироблення механізму, який забезпечуватиме нейтралізацію або ж зменшення впливу адміністративного ресурсу на формування при органах державної влади громадських рад, сприятиме незаангажованості їхньої діяльності.

Як нова форма ведення діалогу між державою і громадянами, реалізації їх права на звернення до органів влади, дієвий інструмент виявлення суспільного резонансу можна було б охарактеризувати запровадження процедури електронних петицій Проте, **спостерігається гальмування процесу запровадження подібних сервісів на місцевому рівні владними структурами.** Навіть підтримані місцевою владою петиції залишаються з «відписками» й не мають подальшого втілення в життя. Аналогічною залишається ситуація з впровадженням електронних петицій та їх практичною реалізацією на всеукраїнському рівні. Зокрема, жодного обов'язку виносити на розгляд Парламенту України законопроект, підтриманий 25 тис. підписів, чинним українським законодавством не передбачено.

Вже тривалий час залишається невирішеною та вимагає невідкладного розв'язання проблема законодавчого врегулювання організації та проведення мирних зібрань в Україні. Закріплене у статті 39 Конституції України право громадян на проведення мирних зібрань,

мітингів, демонстрацій досі не отримало необхідного законодавчого забезпечення. Водночас, відповідно до Плану заходів на 2016 р. з реалізації Стратегії, до розгляду у Верховній Раді України анонсовано законопроект «Про гарантії свободи мирних зібрань» № 3587 [20], який містить низку суперечливих положень, що можуть спричинити обмеження свободи мирних зібрань. Так, у разі ухвалення цього законопроекту в заангажованих державних посадовців та суддів з'явиться можливість для заборони мирних зібрань та притягнення до адміністративної відповідальності їх організаторів та учасників «з юридично визначених підстав».

Вартий уваги той факт, що 18 жовтня 2016 р. Венеціанською комісією спільно з експертами ОБСЄ опубліковано висновок за результатами розгляду двох альтернативних законопроектів про гарантії свободи мирних зібрань: № 3587 і № 3587-1. І хоча це вже п'ятий висновок Венеціанської комісії щодо проектів законів з питання реалізації права на мирні зібрання в Україні, громадські експерти припускають, що цього разу відповідного спрямування законодавчі ініціативи суб'єктів цього права будуть обумовлені щирим намаганням врегулювати існуючі законодавчі прогалини. Також, громадські експерти наголошують на необхідності виключення із законопроекту № 3587 вимоги щодо необхідності отримання дозволу на проведення зібрання, якщо його учасники порушують вільний рух транспорту [11]. Загалом останній (п'ятий) висновок Венеціанської комісії засвідчує про необхідність доопрацювання цього законопроекту.

В умовах реформування інститутів державного управління та проведення децентралізації влади **важливим стратегічним завданням з реалізації Стратегії, із забезпечення національної, передусім соціальної, безпеки держави загалом, варто вважати роздержавлення соціальної сфери та створення державою сприятливих умов для широкого залучення ОГС до надання соціальних послуг.**

Суттєві перешкоди для участі ОГС на ринку соціальних послуг та залучення на ці потреби бюджетних коштів створюють надто обмежені

можливості такої цільової підтримки ОГС за рахунок бюджетних коштів. При цьому маємо констатувати **відсутність сприятливих умов для виходу ОГС на цей ринок та отримання державного замовлення на надання соціальних послуг**. Привілеї щодо фінансування соціальних послуг в сучасній Україні мають тільки державні установи. Для альтернативних недержавних постачальників існують різноманітні перепони як фінансові (податки, принципи розподілу бюджету), так і нефінансові (недосконале законодавство щодо діяльності ОГС, зокрема благодійних організацій, ліцензування різних видів їх діяльності тощо). На думку громадських експертів, за такої ситуації ОГС залишається лише вимагати від держави розширення прав щодо своєї участі з надання соціальних послуг [10].

До вказаного вище варто додати, що здійсненню ОГС підприємницької діяльності, спрямованої на вирішення соціальних проблем (соціальному підприємництву) перешкоджає відсутність інформаційної роботи громадського сектору (як і підключення до цієї роботи органів влади) з приватним бізнесом. Адже, подана у ЗМІ інформація з цього питання засвідчує, що мало хто з представників українського бізнесу знає про існування проектів та ініціатив, які планують реалізувати або вже працюють над їх реалізацією ОГС (наприклад, з надання соціальних послуг зі сприяння у працевлаштуванні та професійної підготовки соціально вразливих верств населення).

Рекомендації

Практична реалізація «Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки» та формування сучасних підходів до своєчасного корегування стратегічних напрямів та завдань реалізації відповідного спрямування державної політики потребують належної підтримки державою суспільно-значущих та соціально-орієнтованих громадських ініціатив та громадських об'єднань, загалом активної взаємодії громадянського суспільства і держави у проведенні

реформ та впровадженні нагальних змін у політичній, соціальній, економічній та гуманітарній сферах, а також плідної співпраці з вирішення низки гострих проблем, що перешкоджають цьому. Все це, у свою чергу, зумовлює необхідність здійснення органами влади комплексу відповідних заходів. Тож, вважаємо за доцільне рекомендувати:

1. Адміністрації Президента України:

- забезпечити повноцінне та своєчасне оприлюднення публічної інформації щодо діяльності Координаційної ради сприяння розвитку громадянського суспільства;
- налагодити ефективну взаємодію з громадськими об'єднаннями, науковими установами, недержавними науково-дослідними та аналітичними структурами (центрами, фондами) з метою своєчасного реагування на виклики часу та відповідного оновлення положень Стратегії, визначених нею стратегічних пріоритетів та завдань.

2. Кабінету Міністрів України:

- розробити із залученням громадських експертів єдиний відкритий та прозорий порядок розподілу органами виконавчої влади бюджетних коштів для фінансування на конкурсних засадах програм, проектів, заходів ОГС;
- встановити єдині критерії надання державної цільової підтримки громадської самоорганізації – інституційного розвитку ОГС.

3. Верховній Раді України та відповідним профільним комітетам:

пришвидшити процес ухвалення законопроектів, які регулюють процеси впровадження різних форм демократії участі та громадянських ініціатив: мирні зібрання, місцеві ініціативи, місцеві референдуми, публічні консультації, електронні петиції та ін. за участі представників профільних органів державної влади, наукових установ, громадських об'єднань, недержавних науково-дослідних та аналітичних структур (центрів, фондів).

4. Міністерству інформаційної політики України: забезпечити інформаційний супровід заходів, спрямованих на реалізацію Стратегії та

інших державно-управлінських рішень, що стосуються розбудови в Україні громадянського суспільства.

5. Міністерству фінансів України:

- запровадити обов'язкову звітність ОГС, яким надається державна фінансова підтримка, а також публічний доступ до такої звітності;
- розглянути доцільність створення Національного Фонду розвитку громадянського суспільства з метою надання цільової підтримки на конкурсних засадах для фінансування програм, проектів та заходів ОГС, спрямованих на реалізацію Стратегії.

6. Міністерству економічного розвитку та торгівлі України стимулювати інвестиції на підтримку діяльності ОГС з надання соціальних послуг та розвиток соціального підприємництва; забезпечити рівні можливості участі ОГС в державних закупівлях.

7. Міністерству соціальної політики України:

- здійснити комплекс заходів з подальшого делегування ОГС державних повноважень у сфері надання соціальних послуг та розширення обсягів соціального замовлення;
- організувати періодичне подання у ЗМІ інформації про поточний стан розвитку ситуації у цій сфері.

8. Міністерству молоді та спорту України організувати інформаційні кампанії з висвітлення досягнень волонтерської діяльності молодіжних організацій, зробивши акцент на залучення до їхньої підтримки інших органів державної влади.

9. Міністерству закордонних справ України сприяти поширенню інформаційного контенту (із залученням дипломатичних представництв та українських культурних центрів, що діють у зарубіжних країнах) про громадські об'єднання української діаспори, які заявили про свої наміри долучитися або вже долучилися до виконання програм (реалізації проектів, заходів) в Україні, спрямованих на реалізацію Стратегії.

10. *Міністерству освіти та науки України* внести до законів України «Про освіту» та «Про вищу освіту» положення про можливість зарахування періоду здійснення волонтерської діяльності як виробничої практики студентів, якщо така діяльність збігається з напрямом отримуваної спеціальності (соціальні працівники, педагоги, психологи, медики, юристи).

Відділ розвитку політичної системи
(О.А. Корнієвський, А.Ф. Руденко)

[1] Горемикіна Ю. В. Проблеми розвитку недержавних організацій у сфері надання соціальних послуг / Ю. В. Горемикіна // Демографія та соціальна економіка. – 2009. – № 1 (11). – С. 161-168.

[2] Демократія участі в Україні. Стан реалізації державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства / М. І. Ставніччук, В. О. Кулик, Л. М. Мудрак [та ін.] ; за ред. М. І. Ставніччук. – К., 2015. – 170 с.

[3] Закон України «Про публічні консультації». Яким він мав би бути запитали у громадськості Західної України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rozvytok-hromady.com/iurydychnyi-department/zakon-ukrainy-pro-publichni-konsultacii>

[4] Крупник А. Децентралізація починається з кожного / А. Крупник. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2015/11/27/7090278/>

[5] Круглий стіл «Механізми реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки» / м. Київ, НІСД, 31 березня 2016 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/2197/>

[6] Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки : затверджено Указом Президента України від 26 лютого 2016 року № 68/2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/682016-19805>

[7] Невблаганні ЦНАПи. Експерти УНЦПД про реєстрацію громадських організацій та отримання статусу неприбутковості. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.prostir.ua/?focus=nevblahanni-tsnapy-eksperty-untspd-pro-rejestratsiyu-hromadskyh-orhanizatsij-ta-otrymannya-statusu-neprybutkovosti>

[8] Недержавні громадські організації та соціальні послуги. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dukhovnist.in.ua/uk/dukhovna-demokratiya/171-dzyndza>

[9] ОБСЄ підтримує обговорення Національної стратегії України з розвитку громадянського суспільства на період 2016-2020 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osce.org/uk/ukraine/198186>

[10] ОГС України здатні взяти на себе вагому частину функцій із надання соціальних послуг. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ufb.org.ua/blog/posts/ogs-ukrayini-zdatni-vzyati-na-sebe-vagomu-chastinu-funktsiy-iz-nadannya-sotsialnih-poslug/>

[11] Опубліковано висновок Венеційської комісії щодо законопроектів про гарантії свободи мирних зібрань. [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: <http://www.prostir.ua/?blogs=opublikovano-vysnovok-venetsijskoji-komisiji-schodo-zakonoproektiv-pro-harantiji-svobody-myrynh-zibran>

[12] Питання Координаційної ради сприяння розвитку громадянського суспільства : Указ Президента України від 4 листопада 2016 року № 487/2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/4872016-20692>

[13] План пріоритетних дій Уряду на 2016 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/document/249113344/R0418-00.doc>

[14] Про внесення змін до деяких законів України щодо створення сприятливих умов для впровадження благодійних телекомунікаційних повідомлень : Закон України від 6 жовтня 2016 року № 1664-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1664-19>

[15] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення державної реєстрації прав на нерухоме майно та захисту прав власності : Закон України від 6 жовтня 2016 року № 1666-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1666-19/page2>

[16] Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції : Закон України від 2 липня 2015 року № 577-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/577-19>

[17] Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо створення сприятливих умов для впровадження благодійних телекомунікаційних повідомлень : Закон України від 6 жовтня 2016 року № 1665-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1665-viii>

[18] Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо уточнення окремих положень про оподаткування неприбуткових організацій : Закон України від 6 жовтня 2016 року № 1667-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1667-viii>

[19] Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2011 року № 1049 : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 березня 2016 року № 194. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/194-2016-%D0%BF>

[20] Про гарантії свободи мирних зібрань : проект Закону від 7 грудня 2015 року № 3587. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57310

[21] Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань : Закон України від 26 листопада 2015 року № 677-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55405

[22] Про загальні збори (конференції) членів територіальної громади за місцем проживання : проект Закону від 24 березня 2015 року № 2467. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54539

[23] Про затвердження міської цільової програми «Соціальне партнерство» на 2016-2018 роки та Порядку відбору громадських організацій для надання фінансової підтримки з бюджету міста Києва : Рішення Київської міської ради від 11 лютого 2016 року № 89/89. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/1_docki2.nsf/alldocWWW/287C58A33FDACB41C2257F7F0072B005?OpenDocument

[24] Про затвердження Плану заходів на 2016 рік з реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 листопада 2016 року № 802-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/802-2016-%D1%80>

[25] Про затвердження Положення про державну реєстрацію статутів територіальних громад : Постанова Кабінету Міністрів України від 27 липня 1998 року № 1150. Із змінами і доповненнями, внесеними постановами Кабінету Міністрів України від 5 липня 2004 року № 834, від 20 жовтня 2011 року № 1109, від 23 серпня 2016 року № 553. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP981150.html

[26] Про затвердження Порядку ведення Реєстру неприбуткових установ та організацій, включення неприбуткових підприємств, установ та організацій до Реєстру та виключення з Реєстру : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 липня 2016 року № 440. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249189426>

[27] Про затвердження Порядку реалізації програм, проектів та проведення заходів державної політики у молодіжній сфері: Наказ Міністерства молоді та спорту України від 3 березня 2016 року № 808. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0453-16>

[28] Про звернення громадян : Закон України від 2 жовтня 1996 року № 393/96-ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80>

[29] Про місцевий референдум : проект Закону від 6 липня 2015 року № 2145а-2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55910

[30] Про органи самоорганізації населення : проект Закону від 24 березня 2015 року № 2466. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54538

[31] Про реформування територіальних органів Міністерства юстиції та розвиток системи надання безоплатної правової допомоги : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2016 року № 99. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248854014>

[32] Регулювання скриньових пожертв: плюси та мінуси законодавчих пропозицій. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrinform.ua/rubric-roundtable/1924025-regulyuvannya-skrinovih-pojertv-plyusi-ta-minusi-zakonodavchih-propozitsiy-zala-2.html>

[33] Розвиток громадянського суспільства України в умовах внутрішніх і зовнішніх викликів / В. М. Яблонський, О. М. Балакірева, Т. В. Бельська [та ін.]; за ред. О. А. Корнієвського. – К.: НІСД, 2016. – 72 с.

[34] Сторінка інтернет-голосування за кандидатів до Ради громадського контролю при НАБУ у 2016 році. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nabu.gov.ua/voting/>

[35] У деяких школах з'явиться предмет «Кроки до порозуміння» з блоком про медіа. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/mediaosvita/z_veresnya_v_deyakikh_shkolakh_zyavitsya_predmet_kroki_do_porozuminnya_z_blokom_pro_media/

[36] Фінансова підтримка громадських об'єднань інвалідів на 2016 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zaklyk.org.ua/?p=964>